

ГЕНДЕРНИЙ ДИСБАЛАНС У СІЛЬСЬКІЙ ЕКОНОМІЦІ КРАЇН, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ

Досліджено роль сільських жінок у сільськогосподарському виробництві та управління домогосподарствами в країнах, що розвиваються, виявлено передумови існування гендерної нерівності серед сільського населення. Розкрито чинники, що стримують подолання гендерного дисбалансу в аграрному секторі економік країн, що розвиваються. Проаналізовано гендерні проблеми на сільських територіях та обґрунтовано необхідність розширення економічних прав й можливостей сільських жінок.

Постановка проблеми

Незважаючи на прогресивні тенденції розвитку світової економіки, що пов'язані з глобалізаційними процесами, зокрема, активізацією транснаціонального бізнесу та інших форм міжнародних економічних відносин, сільське господарство традиційно забезпечує вагому, а в окремих випадках навіть ключову, частку у ВВП країн, що розвиваються. Це відбувається також з огляду на особливості територіальної структури національного господарства таких країн, їх технологічну та ринкову залежність від розвинених держав, різкі соціальні контрасти у суспільстві. Як наслідок, зазначене обумовлює взаємозв'язок не лише між сільськогосподарськими трансформаціями та виробництвом і доходами інших секторів економіки таких країн, а й вагомий вплив цієї галузі на генерування зайнятості, продовольчу безпеку, розвиток людських ресурсів, зростання добробуту тощо. Сформована агроцентрична модель сільської економіки обумовлює існування певної соціальної конструкції сільського соціуму, в якій, незважаючи на домінуючу жіночу зайнятість, закладено верховенство позицій чоловіків – права власності на економічні ресурси та вироблену продукцію, управління домогосподарством та громадою є звичними маскулініними атрибутами. Як наслідок, потенціал сільських жінок у країнах, що розвиваються, залишається не реалізованим повною мірою та повинен розглядатися як один з ключових ресурсів сільського розвитку, зокрема, подолання голоду та бідності.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання

Проблема існування гендерного дисбалансу в країнах, що розвиваються, знайшла своє відображення в дослідженнях багатьох зарубіжних науковців та аналітиків міжнародних організацій. Зокрема, до їх числа необхідно віднести Аларкон Д., Анкер Дж., Анрікез Г., Бовуар С., Бок Б., Брайтон В., Деджі О.,

Делі К., Кімел М., Колінз Дж., Літл Дж., Лорейн С., Міллер К., Разаві С., Тейлор Ч., Хартл М., Чадороу Н. та ін. Разом з тим, забезпечення гендерної рівності у контексті розвитку не лише сільськогосподарського виробництва, а й сільських територій залишається поза увагою в більшості економічних досліджень через домінування її соціологічного сприйняття. Тому, обґрунтування методологічних засад розвитку сільської економіки в країнах, що розвиваються, адекватних вимогам та цінностям глобалізованого суспільства, потребує доповнення традиційних уявлень про зміст, рушійні сили та виклики досліджуваного процесу факторами, орієнтованими на забезпечення рівних економічних та суспільних можливостей сільських чоловіків і жінок, що й обумовлює необхідність проведення даного дослідження.

Об'єкт та методика дослідження

Об'єктом дослідження виступає процес трансформації соціально-економічної ролі сільських жінок у країнах, що розвиваються. Методологічну основу дослідження становить сукупність принципів і підходів до пізнання теоретико-методологічних засад та практичних передумов існування гендерного дисбалансу в аграрному секторі економік країн, що розвиваються, а також такі методи, як порівняльний – при зіставленні показників значимості жінок в управлінні сільськими домогосподарствами; аналізу та синтезу – для ідентифікації сутності та розробки напрямів вирішення проблем сільських жінок у сфері зайнятості, контролю над ресурсами, участі у прийнятті рішень; узагальнення – при встановленні чинників, що завдають стримуючого впливу на подолання гендерного дисбалансу в аграрному секторі країн, що розвиваються; статистичні та графічні методи – для економіко-математичної аргументації отриманих висновків та ін.

Результати досліджень

Попри зусилля окремих країн та світової громадськості у сфері боротьби з бідністю, поступово цей процес для малорозвинених країн перетворився на пошук шляхів до реалізації потенціалу сільських жінок, адже фемінізація сільського господарства зростала одночасно зі збільшенням частки бідних саме серед жінок. Поясненням цьому слугували як причини соціального, так і економічного та політичного характеру. Війни, хвороби та міграційні процеси з метою пошуку оплачуваної роботи поступово призводили до скорочення кількості сільського населення чоловічої статі. Як наслідок, роль жінок у сільськогосподарському виробництві країн, що розвиваються, яка стала результатом як культурних традицій, так і економічних потреб, не лише не зазнала суттєвих змін протягом останніх десятиліть, а й почала дедалі частіше характеризуватися як ключова. Так, у країнах Південно-Східної Азії у 1990-х рр. жінки складали близько 90 % трудових активів, що використовувалися для вирощування рису, в той час як у Суб-Сахарній Африці вони виробляли близько

80% аграрної продукції для споживання та продажу. У цей же час, більш ніж 550 млн жінок у світі або 60 % сільського населення, проживали поза межею бідності [3]. Згідно із сучасними дослідженнями Світового банку, в країнах, що розвиваються, близько 80 % осіб, залучених до виробництва агропродовольчої продукції, становлять жінки [4, с. 10]. При цьому, кожна з таких працівниць, у середньому, відпрацьовує значно більше годин, ніж чоловіки, які традиційно прагнуть до працевлаштування поза аграрним сектором. Водночас, у багатьох країнах Північної Африки та Західної Азії менше 5 % землевласників – це жінки; навіть у країнах Латинської Америки – регіоні з найбільш високими показниками – вони становлять лише 25 % всіх власників земельних ресурсів [11, с. 6]. Як наслідок, вибір стратегії розвитку, прийняття ключових фінансово-господарських рішень здійснюється чоловіками, які переважно очолюють домогосподарство (табл. 1):

Таблиця 1. Значимість жінок в управлінні сільськими домогосподарствами в окремих країнах світу у 2010 р., %

Регіони та країни ¹	Кількість сільських домогосподарств, всього, тис. од.	Кількість сільських домогосподарств, очолених жінками, тис. од.	Частка господарств, очолених жінками, %
1	2	3	4
Африка			
Ботсвана	50,7	17,6	34,7
Ефіопія	11507,4	2149,7	18,7
ДР Конго	4479,6	398,4	8,9
Малі	805,2	24,6	3,1
Алжир	1023,8	41,8	4,1
Малі	805,2	24,6	3,1
Сенегал	437	39,6	9,1
Латинська Америка та Карибські острови			
Панама	232,5	68,2	29,3
Перу	1750,6	357,2	20,4
Чилі	268,8	80,3	29,9
Уругвай	49,3	8,9	18,1
Азія			
Індонезія	20331,7	1790,7	8,8
Індія	119621	12987	10,9
Непал	3364,1	271,5	8,1

¹Селекція країни за регіонами здійснювалася відповідно до аналітичних можливостей бази даних ФАО.

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4
Таїланд	5787,8	1585,8	27,4
В'єтнам	61	5,4	8,9
Європа			
Франція	427,6	92,8	21,7
Італія	1663,5	535,6	32,2
Іспанія	988	284,6	28,8
Великобританія	283,4	53,3	18,8
Близький Схід			
Єгипет	4537,3	236,6	5,2

Джерело: розраховано на основі інформації бази даних FAO Selected Land Related Statistics www.fao.org/gender/landrights/topic-selection/en.

Обмеженість можливостей сільських жінок у країнах, що розвиваються, щодо участі в управлінських процесах спостерігається не лише на рівні особистих домогосподарств, а й відносно локальної громади чи регіону в цілому. Як засвідчують матеріали бази даних Всесвітньої продовольчої та сільськогосподарської організації, для більшості країн, що розвиваються, не властивим є встановлення гарантувальних квот щодо представництва жінок в органах влади. Особливо негативно це відображається на можливостях їх доступу до земельних ресурсів як незамінного фундаментального фактора сільськогосподарського виробництва. Певне виключення із цієї загальної закономірності становить Індія, в якій законодавчо встановлено, що $\frac{1}{3}$ місць в органах влади відводиться представницям жіночої статі. У Непалі представництво жінок в органах влади досягає 19 %, проте їх ефективність, за оцінками експертів, залишається вкрай низькою. Практика Таїланду, в якому основні управлінські функції у сфері сільськогосподарського виробництва покладено на кооперативи (локальні первинні кооперативи, провінційні та національні федерації кооперативів), демонструє, що серед усієї кількості існуючих первинних організацій жінки керують лише 22 % з них, а у структурі адміністративного апарату на провінційному та національному рівнях займають лише 3 % позицій.

У такому соціокультурному середовищі потужного стримуючого впливу на подолання гендерного дисбалансу в аграрному секторі країн, що розвиваються, завдають такі чинники, як: *по-перше*, нерівність у доступі до землі та водних ресурсів, кредитування та інших, так званих, "підтримуючих" послуг; *по-друге*, неналежне сприйняття гендерних відмінностей у виконуваних ролях та діяльності у суспільстві, властиве розвиненим країнам; *по-третє*, дезактуалізація взаємозв'язку між гендером, біорізноманіттям та комерціалізацією сільського господарства; *по-четверте*, гальмування процесу

розширення прав та можливостей жінок, зокрема, щодо прийняття рішень [4, с. 17]. Результатом цього стало недовикористання реального потенціалу сільських жінок, що призвело до недовиробництва продовольства у світі. За підрахунками експертів Продовольчої та сільськогосподарської організації Об'єднаних націй, якби у чоловіків та жінок були рівні права на володіння ресурсами, то обсяг виробленої останніми агропродовольчої продукції у світі збільшився б на 20–30 %. У країнах, що розвиваються, рівний доступ представників обох статей до виробничих ресурсів сільського господарства здатний забезпечити зростання обсягів продовольчого виробництва на 2,5–4 % в цілому, що є достатнім для спасіння від голоду 100–150 млн осіб [11, с. 4]. Недооцінювати зазначений ресурс в умовах обмеженості продовольства у світі та, як наслідок, постійного зростання цін на нього надзвичайно ризиковано, адже, як зазначає італійський вчений Г. Анрікез, недовиробництво сільськогосподарської продукції породжує прямі людські втрати, спричинені голодуванням. За його підрахунками, ріст світових споживчих цін на пшеницю в межах 10–15 % призводить до збільшення числа голодуючих на 50–70 млн. осіб [2, с. 12].

Виходячи із наведеного вище, правомірно стверджувати про нагальність створення належних освітніх, фінансових, інституційних та інших умов для повноцінного використання потенціалу жінок в економіці країн, що розвиваються, зокрема, завдяки розвитку їх людського капіталу. Проте, створення таких умов, у першу чергу, передбачає ідентифікацію існуючих проблем жінок, а також встановлення причин, що їх обумовлюють. Незважаючи на існуючі суттєві регіональні, соціокультурні, релігійні та економічні відмінності між країнами, що входять до категорії тих, які розвиваються, зміст проблем сільських жінок у контексті їх участі у сільськогосподарському виробництві, існуванні територіальних громад та функціонуванні домогосподарств, встановлених за допомогою соціологічних досліджень [1, 5, 6], залишається аналогічним (табл. 2).

Одним зі стратегічно важливих напрямів вирішення вказаних гендерних проблем є розширення доступу сільських жінок до фінансових ресурсів. Згідно із дослідженнями щодо проблем кредитування фермерських господарств у країнах Африки виявлено, що частка жінок-реципієнтів кредитних ресурсів становить лише 10 % [10, с. 6]. Зважаючи на масштаби, організацію та характер сільськогосподарського виробництва у країнах, що розвиваються, можна стверджувати про те, що найбільш важливим механізмом фінансування його розвитку, особливо для жінок-фермерів, є мікrokредитування. Інакше кажучи, інструменти мікrokредитування здатні позитивно впливати не лише на галузь сільськогосподарського виробництва, а й на добробут самої жінки та членів її родини [8], сприяти економічному зростанню економіки громади та регіону (рис. 1). Правомірність зазначеного підтверджується, зокрема, і діяльністю

міжнародних організацій та проектів, спрямованих на зростання сільського економічного простору в країнах, що розвиваються, дії яких, як правило, спрямовуються на просування фінансових методів розширення економічних можливостей жінок, активізацію сектора фінансових послуг.

Таблиця 2. Аналіз проблем сільських жінок у країнах, що розвиваються

Зміст проблеми	Причини виникнення проблеми	Використовувані стратегії подолання	Можливі рішення
1	2	3	4
Важке трудове навантаження	<ul style="list-style-type: none"> - соціокультурна практика; - гендерний поділ праці; - чоловіки проводять менше часу у продуктивній праці. 	<ul style="list-style-type: none"> - жінки працюють довший трудовий день; - діти допомагають у виконанні різних завдань. 	<ul style="list-style-type: none"> - працезберігаючі технології; - сенсibilізація як чоловіків, так і жінок; - допомога чоловіків у виконанні завдань у домогосподарстві.
Обмежений контроль над ресурсами	<ul style="list-style-type: none"> - соціокультурні традиції; - жінки не мають права унаслідування; - чоловіки приймають рішення щодо придбання та використання ресурсів й активів; - жінки не мають засобів для придбання активів 	<ul style="list-style-type: none"> - жінки формують групи самопомоги; - жінки купують або орендують власні наділи землі; - жінки максимізують використання обмежених земель, придатних для вирощування різних культур. 	<ul style="list-style-type: none"> - гендерна сенсibilізація; - легітимізація спільної власності; - доступність послуг та кредитів для жінок й чоловіків.

Закінчення таблиці 2

1	2	3	4
Обмежена участь у прийнятті рішень	<ul style="list-style-type: none"> - соціальні норми, культура; - заборона чоловіками участі жінок у громадських зібраннях; низький статус жінки у суспільстві; - інтерналізація неповноцінності жінок як учасників соціально-економічних та управлінських процесів 	<ul style="list-style-type: none"> - поступове залучення жінок до реалізації проектів розвитку сільських територій на різних стадіях 	<ul style="list-style-type: none"> - гендерні тренінги; - лідерські навчання серед жінок та чоловіків; - вплив культурних змін, згідно з якими жінки здатні займати відповідальні позиції.
Нерівномірний внесок у дохід домогосподарства	<ul style="list-style-type: none"> - соціокультурні норми; - традиційно доходи контролює чоловік; - продаж вирощеної продукції або активів є прерогативою чоловіків. 	<ul style="list-style-type: none"> - залучення жінок до діяльності поза господарством для отримання доходу; - формування жіночих груп. 	<ul style="list-style-type: none"> - просування серед жінок діяльності, що створює дохід; - сприяння економічному уповноваженню жінок.

Джерело: узагальнено автором на основі [1, 5, 6].

Підсумовуючи зазначене вище, важливо підкреслити, що сформовані закономірності гендерного поділу праці у сільськогосподарському виробництві в країнах, що розвиваються, значною мірою пов'язані з трактуванням ролі жінок у сільських громадах, особливостей виконуваних ними функцій на платній та, особливо, безоплатній основі. За таких умов С. Разаві та К. Міллер [9, с. 14] пропонують пояснення змісту трьох класичних соціально-економічних ролей з позиції сільських жінок: *виробнича* – передбачає виробництво сільськогосподарської продукції для домашнього споживання та потреб ринку, що приносить дохід у грошовій та негрошовій формах; *репродуктивна* – пов'язана з народженням та доглядом і вихованням дітей, що, з економічної точки зору, гарантує створення потенціалу для розвитку робочої сили; *управління громадою* – обумовлюється діяльністю жінок у сфері забезпечення громади необхідними ресурсами та новими членами.

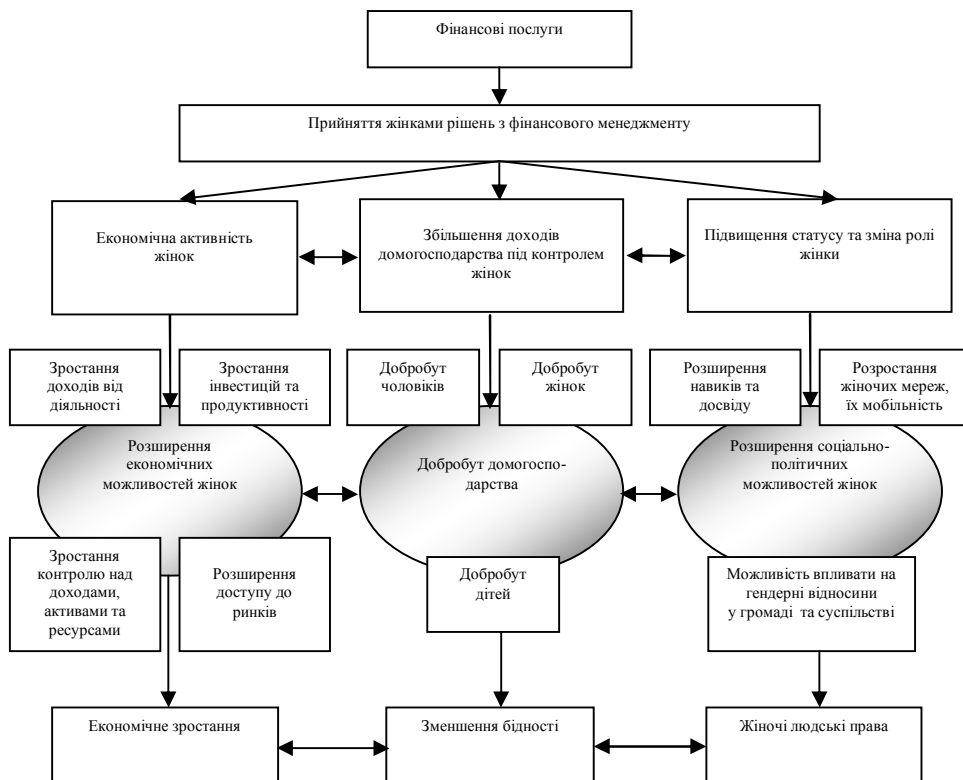

Рис. 1. Спіралі взаємозалежності сільського сектора фінансових послуг та економічних можливостей жінок

Джерело: адаптовано на основі [7].

Виходячи з цього, очевидним є те, що применшення ролі жінок у розвитку сільської громади, акцентування на їх значимості переважно у сільськогосподарському виробництві сприятиме не досягненню прогресивного сільського зростання, а подальшому відставанню сільської місцевості за рівнем розвитку від урбанізованих територій. Важливо зауважити, що виконання жінками зазначених соціально-економічних ролей у контексті проблеми розвитку економіки сільських територій країн, що розвиваються (особливо в умовах збереження її агроцентричної моделі), передбачає значно ширший перелік функцій та напрямів дій, розширення існуючих прав і можливостей. Узагальнення результатів досліджень зарубіжних вчених [6], зокрема, проведених за підтримки Світового банку, дозволяють виділити наступні стратегічні напрями діяльності та гендерні пріоритети, що засвідчують

необхідність перегляду значимості жінок у функціонуванні сільської економіки, зокрема, їх економічного уповноваження (табл. 3).

У цілому, за своєю суттю розширення економічних прав та можливостей жінок означає забезпечення доступу й розвиток можливостей для активної участі у житті громади в економічному, політичному та суспільному секторах. Інакше кажучи, економічне уповноваження сільських жінок у країнах, що розвиваються, є своєрідним інструментом подолання гендерної нерівності та применшення їх значимості.

Отже, сформована історично та існуюча в більшості країн, що розвиваються, дискримінація жінок, у сфері сільськогосподарського виробництва та розвитку села пов'язується з обмеженістю їх прав на володіння та оренду земельних ресурсів, прийняття ключових рішень, економічних можливостей, низькою уповноваженістю щодо участі у процесах управління громадою й домогосподарствами, недостатньою аганжованістю до освітніх та інформаційних технологій.

Таблиця 3. Стратегічні напрями дій та пріоритети в розширенні прав і економічних можливостей сільських жінок у країнах, що розвиваються

Стратегічні напрями розширення уповноваженості жінок	Гендерні пріоритети
1	2
Удосконалення сільськогосподарських технологій та підвищення ефективності виробничого сервісу	- впровадження інновацій; - працеаощаджувальні технології; - тренінги та навчання; - ветеринарний сервіс.
Розширення напрямів фінансового обслуговування	- соціальні перетворення, посилення впливу інститутів мікрофінансування; - доступ до кредитних ресурсів для бідних жінок; - забезпечення рівного доступу жінок та чоловіків до повного переліку фінансових інструментів.
Забезпечення прозорості та конкурентності ринків ресурсів й продукції сільського господарства	- фокусування на специфічних видах продукції (наприклад, вироби з дерева небудівельного призначення); - посилення ролі жінок у ланцюгах створення доданої вартості.

1	2
Розширення можливостей для сільської несільськогосподарської зайнятості та розвитку підприємництва	<ul style="list-style-type: none"> - розвиток малого та середнього підприємництва; - навчання та професійні тренінги для молодих жінок.
Природні ресурси, захист доступу до води та земельних ресурсів, удосконалення менеджменту природних ресурсів	<ul style="list-style-type: none"> - політичний діалог у забезпеченні рівного доступу до земельних ресурсів; - просування та підтримка жіночих організацій (у сфері використання води, лісових та інших ресурсів); - збереження досвіду та ролі жінок у захисті біорізноманіття.
Локальна та національна руральна політика й процес формування програм розвитку сільської економіки	<ul style="list-style-type: none"> - залучення жінок до політичного процесу та прийняття рішень; - обмеження чоловічих упереджень щодо розробки та реалізації політики сільського розвитку; - фокусування на проблемах розвитку громади.

Джерело: розроблено автором на основі [6, с. 24–25].

Висновки та перспективи подальших досліджень

Малосприятливим для вирішення виявлених гендерних проблем слід вважати сформоване інституційне середовище на макро-, мезо- та нано-рівнях, завдяки якому не лише не відбувається належного врахування гендерних аспектів у політиці та стратегіях продовольчої безпеки, сільськогосподарського виробництва та розвитку сільської місцевості, а й не ведеться аналіз глибини існуючих проблем щодо співіснування представників обох соціальних статей в руральних умовах. Прогресивним напрямом трансформування соціально-економічного середовища щодо переоцінки ролі представників обох статей є економічне уповноваження сільських жінок, яке здатне не лише розширити їх доступ до економічних ресурсів та діяльності, що приносить дохід, а й сприяти подоланню етично-моральних, економічних й політичних бар'єрів у суспільстві.

Література

1. Annual report 2011 IFAD / Rome, 2012 [Електронний ресурс] <http://www.ifad.org/pub/ar/2011/e/index.htm>.
2. *Anriquez G.* A Back of the Envelope Estimation of the Effect of Soaring Food

- Prices on World Hunger / ESA Working Paper No. 08-04, 2008. – 18 p.
[Электронный ресурс] www.fao.org/es/esa.
3. Food and Agriculture Organization (1999). // www.fao.org/Gender/en/agrib2-e.htm.
 4. Gender Mainstreaming in Agriculture and Rural Development: A Reference Manual for Governments and Other Stakeholders – Commonwealth Secretariat, 2001. – 46 p.
 5. IFAD's Gender Strengthening Programme in Eastern and Southern Africa. / The Eastern and Southern Africa Division. – Rome, 2000. – 27 p.
 6. “Looking for New Directions”. Gender Mainstreaming and Women's Empowerment Workshop / Rome, 2007. – 37 p.
 7. *Mayoux L.* Gender and rural microfinance: Reaching and empowering women / *L. Mayoux, M Hartl.* // IFAD, 2009. – 79 p.
 8. Priorities and Strategies in Rural Poverty Reduction [Ed. by D. Alarcon] – Inter-American Development Bank, Washington, 2004. – 316 p.
 9. *Razavi S.* Conceptual Framework for Gender Analysis within the Development Context /*S. Razavi, C. Miller*// – New York: UNDP Gender in Development Programme. – 1997.
 10. Гендерная справедливость в сельскохозяйственном и сельском развитии / Краткое руководство по выдвигению гендерных вопросов на передний план в новой стратегической рамочной программе ФАО // Рим, 2009. – 16 с.
 11. ФАО в действии 2010–2011 гг. Женщины – ключ к продовольственной безопасности / ФАО: Рим, 2011. – 24 с.
-
-